

освітньої системи в Московії, тим самим сприяли культурному піднесенню Росії в цілому, а з іншого – втратили самобутність української культури, що могла б зберігатися та розвиватися тільки в умовах сформованої та активно діючої діаспори.

Література:

1. Грушевський М. Україна и украинство // Украинская жизнь. – М., 1912. – №1.

2. Сергійчук В. Східна діаспора // Наука і суспільство. – К., 1997. – №1-2.

3. Историко-филологический Вестник Украинского Института. – М., 1997. – Т. 1.

4. Енциклопедія українознавства. – К., 1999. – Т. 1.

5. Драгоманов М. К вопросу о самостоятельности украинской культуры // Украинская жизнь. – М., 1912. – №6.

ПАВЛО САЦЬКИЙ (Київ, Україна)

ДИНАМІКА СТАТУСУ УСРР У ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І УКРАЇНЬКА ПОЛІТИЧНА ТА ВІЙСЬКОВА ЕМІГРАЦІЯ (1920–1924 РР.)

Після укладення Варшавської політичної конвенції між Українською Народною Республікою і Польщею 21 квітня 1920 р. існувало два фактично визнаних на міжнародній арені українських урядів – УНР і ЗУНР. Підписання військової конвенції 24 квітня 1920 р. між УНР і Польщею поклато початок спільній війні тих держав проти РСФРР і радянської республіки на українських територіях – УСРР. Завершилася та війна початком мирних переговорів у м.Рига у вересні 1920-го р. між РСФРР і УСРР, з одного боку, й Польщею, з другого, за участі Прибалтійських держав, котрі мали підсумувати результати радянсько-польської війни, і боротьба українських урядів переходить у стадію, котра потребувала максимально ефективних дипломатичних заходів.

У дипломатичній боротьбі, спрямованій на врегулювання міжнародного і політико-правового статусу українських етнічних територій, особливу роль відігравала українська політична і військова еміграція. Дослідженню цієї проблеми присвячено декілька ґрунтовних праць [1], але немає комплексного дослідження питання ролі української еміграції в процесі динаміки статусу українських територій. Тому потребує ґрунтовного дослідження її вплив на процес динаміки статусу українських етнічних територій та державотворчий про це у 1920–1924 рр. У тому контексті важливо проаналізувати такі проблеми: правові аспекти інтеграції України в систему міжнародних відносин у Європі після Першої світової війни; загальна політична характеристика української військової та політичної еміграції – в УСРР та інших країнах Європи; українська еміграція у відносинах УСРР і РСФРР із Польщею та Румунією й у "галицькому" та "бессарабському" питаннях.

По завершенню війни між Польщею і УСРР й РСФРР та початком мирних переговорів для уряду УНР постала проблема врегулювання власного міжнародного статусу, оскільки її війська під тиском наступаючих підрозділів Червоної Армії змушені були відступити на території, контрольовані Польщею і Румунією. Фактично уряд УНР не мав можливості поширювати свою юрисдикцію на території, що юридично перебували під його суверенітетом. Із початком роботи Ризької мирної конференції Директорія УНР робила спробу надіслати власну делегацію на переговори до Риги, але делегація РСФРР і УСРР не визнали її й відмовилися розглядати як уповноважену вести переговори від імені України. Польща змушена була фактично відмовитися від квітневого Варшавського договору із УНР заради укладення миру із УСРР й РСФРР.

Після укладення Ризького мирного договору 18 квітня 1921 р. перед РНК УСРР постало питання утвердження на міжнародній арені для Радянської України статусу суб'єкта міжнародних відносин і, що було надзвичайно актуально, суб'єкта міжнародного права. Оскільки радянський спосіб самовизначення, застосований на українських етнічних територіях, котрі увійшли до складу УСРР, не мав у світі іншого прецеденту застосування, окрім територій колишньої Російської імперії, й не визнавався більшістю держав світу, то Радянські республіки, які мали спільний кордон із державами

Європи, мали добитися свого визнання із боку суміжних і провідних європейських держав. Визнання радянських республік державами Європи апріорі передбачало визнання і радянського способу самовизначення народів колишньої Російської імперії.

На більшості територій колишньої Імперії утворилися національні державні утворення, в котрих влада конструювалася за радянським принципом. Визнання радянських республік у 1921 р. мало привести до локалізації радянського способу самовизначення народів, а також географічного обмеження конструювання системи влади за тим принципом лише територіями колишньої Російської імперії. Необхідно відзначити, що фактичний досвід ліквідації імперій, котрі існували до Першої світової війни, не міг бути взятий за основу у випадку визначення долі колишньої Російської імперії. Німецька, Австро-Угорська, а також Османська імперії ліквідовувалися на основі єдиного міжнародно-правового акту, а саме Версальського, Сен-Жерменського, Тріанонського і Севрського (згодом Лозанського договору 1923 р.) договорів відповідно. У випадку із Російською імперією то було неможливо, оскільки вона була членом антинімецького блоку Антанта, і в разі революційних переворотів 1917-го р. сепаратно вийшла із війни, порушивши квітневий Лондонський протокол 1916 р. Тому доля Російської імперії не могла вирішуватися за принциповими підходами до переможених у Першій світовій війні держав, але Росія не могла розглядатися й у якості країни-переможниці. Міжнародно-правову ситуацію навколо Російської імперії ускладнювала її фактична дезінтеграція й факт міжнародного визнання державних утворень, котрі виникли на її територіях, а також історію їхніх дипломатичних відносин і визнання на міжнародній арені їх концепції зовнішньополітичного курсу, як у випадку із Україною (Брест-Литовський договір від 9 лютого 1918 р. та відносини із країнами Четверного союзу та нейтральними в Першій світовій війні державами).

На Версальській конференції 1919 р. країни-переможниці вирішили долю частини територій колишньої Російської імперії за умови представництва на, з російського боку, представників колишньої влади Імперії (російську делегацію очолював колишній міністр закордонних справ Російської імперії Д.Сазонов). Таким чином, самовизначення деяких територій колишньої Імперії відбулося без участі фактичної влади на більшості територіях колишньої Російської імперії, тобто РНК РСФРР і визнаних ними радянських урядів, зокрема і РНК УСРР. Частина територій колишньої Російської імперії увійшла до складу сусідніх із Радянськими республіками держав, а саме Польщі й Румунії, а ті країни було визнано державами-переможницями у Першій світовій війні у фактичних на 1921 р. кордонах, окрім Східної Галичини і Віленської області (окупованих Польщею) та окупованої у грудні 1917 р. Румунією Бессарабії. Частина територій, котрі увійшли до складу Польщі, складала території Царства Польського – польських територій, що увійшли до складу Російської імперії згідно з рішенням Віденського конгресу 1815 р., із тими територіями відійшли й

спірні між Україною (УНР, Українською Державою) і Польщею у 1917–1920 рр. території Холмщини і Підляшшя. У ході зовнішньополітичної діяльності УНР і Української Держави було здійснено численні міжнародно-правові акти, котрими робилися спроби врегулювання статусу не лише територій, які увійшли до складу відновленої в жовтні 1918 р. Польщі, а й територій Східної Галичини та Північної Буковини, котрі до 1918 р. перебували в складі Австро-Угорщини [2].

Важливу роль при врегулюванні статусу Східної Галичини і Північної Буковини відігравав Акт від 22 січня 1919 р., котрим було об'єднано УНР і ЗУНР. Тим було зумовлено війну між УНР, уряд котрої після укладення Акту 22 січня 1919 р. поширював свою юрисдикцію також і на західноукраїнські території, та Польщею. Численні заяви щодо територій Східної Галичини і Північної Буковини було зроблено РНК РСФРР і УСРР та їх уповноваженими представниками [3]. Відповідно, після остаточного встановлення радянської влади на українських територіях у 1920 р. питання статусу спірних між Україною (незалежно від уряду, котрий поширював на її території свою юрисдикцію) й Польщею територій Східної Галичини потребувало остаточного розв'язання.

Польська сторона зробила кроки в тому напрямку, користуючись досвідом Німеччини і Австро-Угорщини у Брест-Литовському процесі 1918 р. Польща укладає 21 квітня 1920 р. Варшавську політичну конвенцію із УНР, згідно з умовами котрої С.Петлюра, котрий як Голова Директорії представляв Українську Народну Республіку, відмовляється від претензій на західноукраїнські території, тобто денонсує Акт об'єднання українських територій від 22 січня 1919 р., також УНР зобов'язалася узгоджувати із Польщею свою зовнішню та частково внутрішню політику [4], тобто передбачено було позиції на зразок Брест-Литовського 1918 р. Врешті Польща і УНР, згідно з Варшавським договором, спільно розпочали війну проти УСРР і РСФРР. У ході радянсько-польської війни на українських етнічних територіях, у тому числі й західноукраїнських, декілька разів змінилася влада і система її конструювання. Зокрема на територіях Східної Галичини існував Галицький Ревком протягом червня-серпня 1920 р. й функціонувала Радянська влада. Тому врегулювати статус Східної Галичини було актуальною політико-правовою проблемою і для Польщі, і для УСРР й РСФРР. Та територія могла бути вдалим політичним плацдармом для здійснення активного військового й політичного впливу як із радянського боку на Польщу, так і з польського щодо УСРР.

Подібна ситуація склалася і навколо Бессарабії, проте відмінна тим, що та територія перебувала в складі Російської імперії до грудня 1917 р. Навколо "бессарабського" питання мали труднощі у відносинах із Румунією УНР і Українська Держава [5], а також і Радянські республіки. Директорія УНР намагалася завуалювати "бессарабське" питання у відносинах із Румунією заради покращення відносин із нею, маючи достатньо інформації й принципово не схвалюючи політику румунської окупаційної влади щодо української частини Бессарабії [6]. Напрацьована база відносин між УНР і Румунією дозволила українським військам відступити на бессарабські території й були інтерновані румунською окупаційною владою Бессарабії. Територія Бессарабії в 1920 р. була в статусі окупованої, оскільки на той період не було визнано суверенітет румунського уряду над нею. Радянські уряди України і Росії після укладення Ризького мирного договору в 1921 р. прагнули використовувати "бессарабське" питання як вагомий чинник у міжнародних відносинах заради зміцнення свого впливу не лише на зовнішньополітичний курс сусідніх [7] та інших європейських держав, а й на європейські регіональні союзи (Мала Антанта – Румунія, Чехословаччина і Королівство Сербів Хорватів і Словенців; Балканська Антанта – Румунія, Королівство СХС, Греція), котрі склали глобальну європейську систему безпеки, а також і на Версальську систему в цілому. Присутність на території Бессарабії інтернованих військ УНР загострювало "бессарабське" питання в радянсько-румунських відносинах. То не лише створювало небезпеку інтервенції на територію УСРР, а й ускладнювало можливості врегулювання стосунків Румунії із Радянськими республіками [8], що робило її небезпечним союзником для Польщі, Франції та ін., постійно провокуючи військову небезпеку й зриваючи дипломатичні ініціативи [9].

Поряд із міжнародно-правовими існували й інші фактори, котрі перетворювали Східну Галичину і Бессарабію на небезпечну "буферну територію" на кордоні УСРР із Польщею та Румунією – присутність української еміграції як політичної, так і військової на тих територіях. Активність української еміграції заклала ґрунт і передумови постійного взаємного втручання у внутрішні справи УСРР, з одного боку, та Польщі і Румунії, з другого, оскільки актуальним питанням у системі міжнародних відносин було врегулювання статусу української еміграції.

Українська еміграція після завершення радянсько-польської війни 1920 р. відіграла провідну роль у політиці Польщі й УСРР і РСФРР відносно одна одної. На територіях Східної Галичини, окупованих польськими військами, і від претензій на котрі відмовилися згідно з прелімінарним 1920 р. й остаточного Ризького мирного договору 1921 р. УСРР і РСФРР із Польщею, дислокувалися підрозділи армії УНР під командуванням С.Петлюри і Г.Тютюнника. В УСРР були дислоковані підрозділи колишньої УГА, котрі перебували в розпорядженні ЗАКОРДОТУ. Таким чином, великий потенціал військової еміграції мали обидві взаємно опонуючі сторони.

Ризький договір 1921 р. передбачав зобов'язання Польщі не допускати існування на своїй території, тобто тій, котра перебувала під польським суверенітетом, антирадянських військових підрозділів і можливості їхніх рейдів проти радянських територій, аналогічне зобов'язання мали й УСРР та РСФРР [11]. Але для Польщі було надзвичайно складно унеможливити діяльність військ УНР проти УСРР, оскільки підрозділи С.Петлюри і Г.Тютюнника дислокувалися в Східній Галичині. Статус тієї території слід визначати як окупованої польськими військами, але не польської. Лише 1923-го р. статус тих територій було за сприяння Ліги Націй визначено як складові Польщі. Таким чином, УСРР і РСФРР не мали можливості вимагати від Польщі ліквідації антирадянських підрозділів у Східній Галичині, оскільки то свідчило би про визнання тих територій у статусі складових Польщі.

Заради активного впливу на процес визначення статусу Східної Галичини УСРР і РСФРР прагнули активізувати антипольську боротьбу на тій території, співпрацюючи із українськими партіями і організаціями, заради чого діяла організація ЗАКОРДОТУ [12]. Регулярно, активно реагуючи на "порушення" польською стороною Ризького мирного договору, УСРР і РСФРР тримали постійну напругу у взаємовідносинах і створювали підстави для гіпотетичної можливості активної протидії антирадянським підрозділам на території Східної Галичини [13]. Польську сторону непокоїла діяльність на територіях УСРР ЗАКОРДОТУ і галицьких військових підрозділів. Гіпотетично допускалася можливість провокації антипольського повстання у Східній Галичині й вступу на ті території галицьких підрозділів, той варіант розвитку подій розглядала і радянська сторона [14]. Військові підрозділи на територіях УСРР, укомплектовані галичанами, – то була частина Української Галицької Армії, – перейшли до Червоної Армії, будучи незадоволеними укладенням С.Петлюрою Варшавської політичної конвенції із Польщею в 1920 р. Підрозділи галичан на території УСРР у 1920–1921 рр. слід розглядати як військову еміграцію, оскільки вони були колишніми громадянами Австро-Угорщини, а дислокувалися в зазначений період на українських етнічних територіях, котрі перебували у складі Російської імперії за умови денонсації правової бази об'єднання УНР і ЗУНР у 1919 р.

Радянський уряд у 1921 р. залишав галицькі підрозділи як самостійні військові одиниці, сформовані на національній основі, причому вони існували в період активної діяльності уряду ЗУНР у Відні, спрямованої на міжнародне визнання самостійності тієї української держави або реалізації щодо Східної Галичини права населення на самовизначення. Таким чином, радянський уряд і уряд ЗУНР гіпотетично мали можливість бути союзниками в дипломатичній діяльності супроти Польщі та уряду УНР.

У ЦК КП(б)У розглядалися можливості долучення партій у середовищі української еміграції до політичних процесів в УСРР [15]. То створювало можливість розколювати антирадянський рух в еміграції, а також зміцнювати вплив радянської влади на нього. Зокрема, для КП(б)У важливо було здобути важелі впливу на українську політичну еміграцію у Відні, саме там

перебував уряд ЗУНР, а також на українські партії в Східній Галичині і Польщі [16]. Категорично була позиція РНК УСРР у протидії еміграційному урядові УНР. Е.Квірінг заявляв, що тінь УНР довго буде переслідувати радянську Україну, тому слід проводити ефективну роботу із утвердження представництва УСРР у провідних державах світу [17]. Але небезпека для УСРР зі сторони уряду УНР в еміграції була лише політико-дипломатичного характеру, оскільки він був позбавлений впливу на свої військові формування, котрі знаходилися під фактичним контролем Польщі й Румунії. Відповідно, українська військова еміграція опинилася в ситуації, коли використовували держави її перебування заради тиску на свого опонента – УСРР і РСФФР. Польща в 1921 р. здійснила заходи щодо припинення функціонування на території Східної Галичини військових підрозділів УНР, вони припинили бути актуальними після невдалих зимових походів і провалу спроби С.Петлюри підняти селянське повстання в УСРР проти радянської влади.

Уряд УНР робив спроби здобути підтримку від країн колишньої Антанті у своїй боротьбі на українських територіях, мотивуючи їх перспективність тим, що українське селянство незадоволене політикою воєнного комунізму, а більшовицька влада реально контролює всього близько 5% території УРСР, про що було заявлено на зверненні уряду УНР до Генуезької конференції 1922 р. [18]. Але країни Антанті не вірили у реалістичність цієї боротьби і прагнули до врегулювання відносин із РСФФР та іншими радянськими республіками через їх визнання та впорядкування міжнародно-правового статусу.

Після укладення Рапальського договору між РСФФР і Німеччиною 16 квітня 1922 р. для країн-переможниць у Першій світовій війні постало питання остаточного врегулювання територіальних відносин країн Центральної Європи, котрі виникли після війни і межували із Радянськими республіками заради створення ефективної протидії зближенню Німеччини й РСФФР. Тому слід було прискорити процес остаточного врегулювання проблеми територіальних меж Польщі й Румунії, а відповідно визнати належність Східної Галичини до Польщі, а Бессарабії до Румунії. Той процес мав бути тривалим і передбачав не лише численні правові заходи, а й врегулювання політичної ситуації на тих територіях. То ж у 1923 р. було ліквідовано табори для інтернованих армії УНР у Польщі. Польщею було здійснено заходи по видворенню із її територій активних антирадянських українських діячів, а також розпочато боротьбу проти політичної активності українських організацій у Східній Галичині. Врешті з 1924 р. питання міжнародного статусу територій Східної Галичини і Бессарабії опиняється в дипломатичній площині.

Наслідком анексії Польщею в 1923 р. Східної Галичини та визнання в 1924 р. Францією і Великобританією анексії Румунією Бессарабії стає зменшення впливу української еміграції на систему міжнародних відносин. Останні можливості для українських емігрантських урядів й організацій добитися визнання провідними державами Європи правових підвалин будь-якої української державності, окрім УСРР, на етнічних територіях було втрачено.

Література

1. Купчик О. Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1920–1923 рр.). – Дис. канд. істор. наук. – К., 2005. – 225 с.; Тищик Б. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. – Львів: "Тріада плюс", 2005. – 392 с.

2. Тайний договір між Австро-Угорщиною й Українською Народною Республікою в справі Східної Галичини та Буковини. 9 лютого 1918 р. // Берестейський мир 1918-1928. – Львів-Київ: Кооперативна Накладня "Червона Калина", 1928. – 320 с. – С. 318–319; Лист В. Липинського до Товариша Міністра Закордонних Справ Української Держави. Відень, 14/VII 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 69.

3. Заява представників Радянської України на пленарному засіданні Мирної Конференції в Бресті. 19 лютого (1 січня) 1918 р. // Українська РСР на міжнародній арені. – С. 18–20.

4. Політична конвенція між Польщею і Україною. Варшава, 21 квітня 1920 р. // Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К.: "Темпора", 2003. – 608 с. – С. 400–401.

5. Відповідь Міністра Закордонних Справ Міністрові Земельних Справ Української Держави. 19 червня 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 26–26 зв.

6. Журнал засідання Ради Народних Міністрів №72. 01.02.1919 р.; Журнал засідання Ради Народних Міністрів №96. 06.04.1919 р. // Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920. Документи і матеріали у 2 тт. – Т. 1. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – 688 с. – С. 230–231; 293.

7. Тезиси нашей политики в отношении оккупированных Польшей и Румынией украинских областей. Не пізніше вересня 1923 р. // ЦДАВО України. – Ф. Р-4 сч. – Оп. 1 с. – Спр. 615. – Арк. 47–48.

8. Информсводка. Экономическое и политическое состояние Украины и парторганизация (на 1 ноября 1924 г.). (ЦК КПБУ до ЦК ВКПБ) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20 (ч. 1). – Спр. 1915. – Арк. 42–43

9. Запись беседы Народного Комиссара Иностранных Дел СССР с Министром Иностранных Дел Польши Залеским. 24 мая 1932 г. // Документы внешней политики СССР. – У 23 тт. – Т. 15. – М.: Госполитиздат, 1969. – 868 с. – С. 330–331.

10. Перевод ноты врученная министром иностранных дел Польской Республики г. Скимунтом Полномочному Представителю УССР в Польше т. Шумскому. Варшава, 25/XI // ЦДАВО України. – Ф. Р-4 сч. – Оп. 1 с. – Спр. 645. – Арк. 22.

11. Мирный договор между Россией и Украиной, с одной стороны, и Польшей – с другой. Рига, 18 марта 1921 г. // Документ и материал по истории советско-польских отношений. – У 16 т. – Т. 3. – М.: Издательство "Наука", 1964. – С. 525.

12. Перевод ноты Министера Польской Республики г. Скимунта от 25/VIII-1921 г. Народному комиссару иностранных дел УССР тов. Раковскому // ЦДАВО України. – Ф. Р-4 сч. – Оп. 1 с. – Спр. 645. – Арк. 7–8.

13. Там само.

14. Доклад Э. Квининга Наркоминдел т. Раковскому, ЦК КП(б)У т. Коссиору, ЦК РКП т. Крестинскому, Наркоминдел т. Чичерину. 30/XI 1920 г. // ЦДАВО України. – Ф. Р-4 сч. – Оп. 1-с. – Спр. 14. – Арк. 8–9.

15. Там само.

16. Доклад Э. Квининга Наркоминдел Раковскому, копия Наркоминдел Чичерину. 27/XI 1920 г. №3 // ЦДАВО України. – Ф. Р-4 сч. – Оп. 1-с. – Спр. 14. – Арк. 4–7.

17. Доклад Э. Квининга Наркоминдел т. Раковскому, Наркоминдел т. Чичерину, ЦК РКП т. Крестинскому, ЦК КП(б)У т. Молотову. 14/II 1921. №8. г. Рига // ЦДАВО України. – Ф. Р-4 сч. – Оп. 1-с. – Спр. 14. – Арк. 35–40.

ТЕТЯНА ВОРОПАЄВА (Київ, Україна)

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ТА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Учасники Всесвітніх форумів українців все частіше розглядають українську діаспору (і західну, і східну) як певну етнокультурну цілісність, тобто велику групу людей, які не втратили своїх спільнотних зв'язків та почуттів спорідненості й співпричетності до України. Сучасні етнопсихологічні дослідження підтверджують, що представники

етнічних діаспор досить довгий час зберігають найголовніші психологічні риси свого народу, попри їхню інтегрованість у суспільно-політичну, соціально-економічну та культурно-цивілізаційну систему нових країн проживання. Цьому допомагає організація релігійного, освітньо-наукового та культурно-мистецького життя діаспорної спільноти.